

A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (1946)

Részlet a fenti címen 1946-ban az «Új Magyarország» c. hetilapban, majd önálló brosúra formájában megjelent terjedelmesebb tanulmányból. Az alanti szövegrész a tanulmány 6. fejezetét («Kelet-Európa konszolidálása») tartalmazza, úgyszólván teljesen; mindössze az első két bevezető bekezdés maradt el.

Végeredményben miről van szó Közép- és Keleteurópában? Arról, hogy ezen a területen szétrobbantak a történelmi államok és a történelmi nemzetek keretei és az összes itt élő nemzetek egymás közötti határai vitássá váltak. Nem tudom, mire alapítják azt az állítást, hogy az ebből származó zűrzavart ne lehetne konszolidálni, mert hiszen ki próbálta egyáltalán ezt a területet konszolidálni és miért? A konszolidálás lehetősége e területen egyáltalán csak 1912-ben, illetőleg 1918-ban nyílt meg, t. i. akkor, mikor szétrobbant az a két nemzetfeletti államalakulat, az ozmán birodalom és a Habsburgok birodalma, amely itt a nemzetek végleges kialakulásának útjában állott. Ha az 1918. évi békecsinálók nagyon kicsivel körültekintőbbek és gondosabbak, akkor e terület konszolidálásának a biztos alapjait 1919 végére le tudták volna fektetni. Tudjuk, hogy ez nem sikerült. Azóta mérhetetlen nehézségek, szenvedések és barbárság ömlött ki erre a területre, azonban még mindig alig 30 esztendeje van annak, hogy van minek egyáltalán konszolidálnia. Ez pedig igazán nem olyan rettenetesen hosszú idő. Vajjon talán Nyugateurópa 30 esztendő alatt kapta meg a maga jelenlegi végleges elhatároló kereteit? Nyilván nem. S ha egyszer így áll a helyzet, akkor ne támasszunk rosszindulatúan magas igényeket e terület népeivel

szemben, akik maguk sem tagadják, hogy az egyenesvonalú, zökkenésmentes és nagyperspektívájú európai demokratikus fejlődés útjából némileg leesorultak. Annál kevésbé szabad lemondani e terület konszolidálásáról, mert hiszen 30 esztendő szörnyű zűrzavar után ma már a legvilágosabban kirajzolódik a konszolidálódás útja és a kölcsönös gyűlölködések, megszállások, polgárháborúk és irtóháborúk visszahúzódása után egészen világosan megmutatkoznak az itt stabilizálódó nemzeti keretek egymás közötti határai. Csak az kell, hogy hebehurgya és erőszakos megoldások ezt a szennyes áradatot ne irányítsák vissza erre a területre. A konszolidációt természetesen meg is lehet akadályozni, mert hiszen az nem valami elemi erő, mely mindent elsöpörve birtokba vesz egy területet, hanem egy kényes, körültekintő és könnyen meg hiúsítható emberi erőfeszítés a félelem, ostobaság és gyűlölködés erőivel szemben. A hangsúly azon van, hogy ezen a területen a konszolidáció lehetséges.

Ezt a lehetőséget a fentiekben arra alapítottuk, hogy a nemzetek egymásközötti határai kezdenek e területen végleg kirajzolódni. Igen ám, felelhetné erre valaki, de ki garantálja azt, hogy ezen a minden állandóságot nélkülöző területen a kialakuló új helyzet nem fog-e pár évtizeden belül újból felbomlani és teljesen új nemzetalakulásoknak helyet adni?

Már maga ez a kérdés is az egész keleteurópai politikai fejlődés teljes nemismeréséről tanúskodik.

Keleteurópában csak úgy, mint Nyugateurópában a nemzetek száma 1000 év óta igen keveset változott. Keleteurópában, mondjuk 600 esztendővel ezelőtt, Kr. u. 1300—1350 körül létezett lengyel, magyar, cseh, szerb, horvát, litván, román, bolgár és görög nemzet. Időközben Kr. u. 1400—1800 között megpróbált ezen a területen két alkalmi katonai és politikai vállalkozás, az ozmán birodalom és a Habsburgok birodalma az ittlévő nemzetektől független hatalmi alakulást létrehozni. Maguk alá is gyűrték egy időre e nemzeteket s politikai fejlődésüket megakasztották, de nem voltak képesek sem egyetlen itteni nemzetet megszüntetni, sem egyesítésükből valamiféle új nemzetalakulásnak az útját megindítani. A modern nemzeti mozgalmak megszületésével mind a két vállalkozás megbukott s az itt lévő régebbi nemzetek megtépázva bár, de újból napvilágra kerültek. Ma, ha körültekintünk, nagyjából ugyanazokat a nemzeteket találjuk ezen a területen, mint 600 évvel ezelőtt. Bizonyos változás történt abban, hogy a horvát és a szerb nemzetek összekapcsolódtak és az így kialakult jugoszláv közösség magához vonzott néhány, eddig nemzeti szempontból bizonytalanul elhelyezkedő szláv népet, mindenek előtt a szlovéneket. A román nemzet szorosabb egységgé vált, mint egykor, a görög nemzet pedig elszakadt a keletrómai császárság politikai folytonosságától. Új nem-

zetalakulás, vagy ahhoz hasonló összesen négy esetben történt a területen. Az egykori Észak-Magyarország területén nemzeti öntudatra jutottak a szlovákok és a magyar nemzet helyett a cseh nemzethez kapcsolódtak: ma már ebben az egész folyamatban nyílt kérdés legfeljebb csak az, hogy milyen éles határ marad a cseh nemzeti keret és a szlovák nemzeti keret között. Ezenkívül különféle ütköző területeken kialakultak az észt, lett és albán nemzetek, melyeknek szintén voltak a középkorba visszanyúló történeti előzményeik, azonban az államalapítás lehetősége csak a XX. század elején nyílt meg számukra. Végül legújabbán a litván, lett és észt nemzetek belekapcsolódtak a Szovjetunió nemzetfeletti államalakulatába. További nemzetalakulásoknak semmiféle tárgyi valószínűségük nincs Keleteurópában. Mindez pedig elég szerény változás és nem nagyobb, mint amennyivel Nyugateurópában a nemzetek zárt száma változott, ahol 1300 óta új nemzetekként a svájci, portugál, belga, holland nemzetek születtek, az angolok és skótok britekké egyesültek stb. Ami a nagyobb változás Keleteurópában, az az, hogy ezek a nemzetek egymás között nem történetileg kialakult határok szerint, hanem etnikai határok szerint határolódnak ma már el, vagyis leegyszerűsítve a dolgot, azt lehet mondani, hogy Keleteurópában az egynyelvű emberek összességéből tevődnek össze a nemzetek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezen a területen nyelvi kisebbségek nem élhetnek és nyelvi szigetek nem létezhetnek, hanem azt jelenti, hogy ezen a területen a nemzetek egymás közötti elhatárolódásának a stabilizálását nem a történeti határ mentén kell keresni, mint Nyugateurópában, hanem a nyelvhatár mentén. Mindazok a kísérletek, amelyek ezen a területen nyugateurópai mintára a történeti egységre támaszkodva többnyelvű népeket akartak egységes nemzeti tudattal megtölteni, mindenekelőtt a lengyel, a magyar és a cseh kísérlet, visszahozhatatlanul megbuktak és ezt ma körülbelül tudják is. Érdekes módon ma a siker reményében egyetlenegy kísérlet létezik, mely egy nemzeti keret számára a nyelvi határokon túlmenően is vonzó erőt tud felmutatni, ez azonban nem történeti alapon, hanem merőben a demokratikus szabadságharc egyesítő ereje alapján folyik és ez a jugoszláv kísérlet. A nemzet magját itt is a nyelvi egység alkotja, azonban az a szerep, amit a jugoszláv nemzet az európai felszabadulás ügyében magának kivívott, ma e nemzet számára a nyelvi kereten túlmenő vonzóerőt biztosít. Természetesen ennek a sikernek is csak történeti távlatból lehet a mérlegét elkészíteni, mindamellett, ha ezt a sikert szembeállítjuk a három történeti állam sikertelenségével, akkor igazat kell adnunk Ortegának, aki az angol birodalom felemelkedését és a spanyol birodalom lehanyatlását szembeállítva azt fejti ki, hogy a nemzeteket nem merőben a közös múlt, hanem ugyanannyira a közös jövő is tartja össze, vagyis az a perspektíva, mely a közösség közös tervei és

vállalkozásai számára a presztizst, az optimizmust és a lendületet megadja.

E felismerések alapján kell megtalálnunk e terület konszolidálásának útját, közelebbről egyrészt azokat az elveket, másrészt azokat a gyakorlati módszereket, melyeknek segítségével a konszolidáció folyamata megindulhat, s létrejöhet újból az a normális helyzet, melyben állam és nemzet ismét azonos kiterjedésű fogalmakká lesznek. Mindenki, aki e terület konszolidálásával foglalkozni kezd, rövid időn belül úgy érzi, hogy az örülethez kerül közel, mert teljességgel elvész a különféle oldalról felhozott elveknek és érveknek a tömkelegében. Ez azonban merő optikai csalódás. Ha felismertük azt a történeti folyamatot, mely e területen döntő volt, akkor rájövünk, hogy Közép- és Keleteurópában minden határprobléma, mely a szó komoly értelmében probléma, két szempont szembenállásából származik: az egyik valamiféle történeti állapot, status-quo, történeti érzelem vagy igény szempontja, a másik az etnikai, nyelvi hovatartozás szempontja. S a probléma mindenütt az, hogy ott, ahol a nyelvi nacionalizmus egy adott helyzetet vitássá tesz, az államhatárt át kell vinni a nyelvi határokra, de ezen közben figyelemmel kell lenni arra az ellenállásra, melyet történeti kapcsolatok, történeti érzelmek és meglevő helyzetek általában jelentenek. Így leredukálván a kérdést a lényegre, egyszerre ki tudjuk kapcsolni azokat a kártékony és közveszélyes babonákat, melyekkel az itteni határkérdéseket el szokták ködösíteni.

Az első és legelterjedtebb ilyen babona az, hogy ezen a területen igazságos határt nem lehet vonni, mert annyi lehetséges ellentétes szempont van, hogy azok közül valamelyik feltétlenül sérelmet szenved. Valójában azonban csak egyetlenegy szempont van: jó határ az, amelyik a nemzeti hovatartozáshoz igazodik, az pedig Európában, vagy valamilyen történeti időpontbeli status-quot, vagy nyelvi határokat jelent. Az összes többi állítólagos szempontok: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja még miféle szempontok, melyeket divat határkérdésekben a legesztelenebb gomolyagban felsorakoztatni, valójában teljesen hiábavalók és nagyméretű alkalmazásuk a legnagyobb bajok forrásává lesz. Nagyon vigyáznunk kell ezekre az első látásra „gyakorlati”, „racionális”, „tárgyszerű” színben feltűnő szempontokra. Az új határvonások gazdasági, közlekedési, stb. abszurditásait mindenkor igen szívesen illusztrálták azzal, hogy a határ házakat és udvarokat vág keresztül és miatta egyes falvak lakossága a legközelebbi város piacára csak határátlépési igazolvánnyal juthat be. A magyar irredentának volt kedvenc eljárása, hogy jámbor külföldieket elhurcolt a határra, ott megmutatott

nekik egy parasztházat, melynek konyháján vonul keresztül a határ, mire a jámbor külföldi fejcsóválva azt mondotta, hogy ez nem maradhat így; másnap ez a nyilatkozat a magyar történeti állameszme óriási győzelmeként könyvelődött el. Ne felejtsük el azonban, hogy ezek szükségképpen előállnak ott, ahol a határ nem egy régen kialakult helyzetet rögzít meg, melyhez az egész élet régtől fogva hozzá igazodott, hanem egy új helyzet következményeit vonja le. Az egyik leggyakrabban visszatérő helyzet Közép- és Keleteurópában az, hogy valamely nyelvterület határán, azzal összefüggésben fekszik egy azonos nyelvű többséggel bíró város, melynek közvetlen környéke részben, esetleg nagyobb részben már más nyelvű. Ilyenkor kétségbeesett versenyfutás indul meg abban az irányban, hogy a várost szakítsák-e el a maga nyelvrokonaitól a vidéke kedvéért, avagy a vidéket a maga nyelvrokonaitól a város kedvéért. Bármennyire is furcsán hangzik, azt kell erre felelnünk, hogy nagy politikai távlatban a legokosabb dolog a harmadik megoldás: a nyelvhatárhoz igazodni és ennek alapján ha kell, inkább a várost és vidéket elszakítani egymástól. De az első két megoldás is még mindig sokkalta jobb, mint az, amikor az etnikai és gazdasági, vagy más szempontok egyeztetése végett olyan se hal, se hús megoldásokat találunk ki, mint amilyen Dánzig szabad város volt. A feladat ugyanis a nemzetek elhatárolása, minden megoldás tehát, mely egy területet akár azonnal, akár meghatározott időn belül, nem csatol világosan ide, vagy oda, csak arra jó, hogy felhívja a figyelmet a vita lehetőségére. Az a megbékélés, ami a nemzeti keretek megnyugtató elhatárolása nyomán meg tud születni, majd meg fogja találni a város piacára bejáró parasztok határátlépésének is a kielégítő szabályozását. Hogy ez mennyire így van, két frappáns példája is van. Az egyik Nyugateurópában Genf példája, melyet minden oldalról francia terület vesz körül, s az Isten is arra teremtette, hogy Szavója fővárosa legyen. A történelem Genfet mégsem Franciaországhoz, hanem Svájcához kapcsolta, ami rengeteg közlekedési és gazdasági bonyodalmat okoz, sőt nemzetközi jogi vitát is okozott, de semmiféle politikai problémát nem okoz a francia nemzet és a svájci nemzet egymáshoz való viszonyában. Hasonló példa Keleteurópában Sopron esete, melyet népszavazás visszacsatolt Magyarországhoz, míg az egész környező németnyelvű terület, az ú. n. Burgenland Magyarországtól Ausztriához került. A magyarok belenyugodtak a német falvak elcsatolásába, mert megnyugvást találtak a magyar történeti emlékekkel ékes városnak országuknál való megmaradásában. Ennek az lett az eredménye, hogy — noha Sopron minden gazdasági és racionális szempont szerint Burgenland „természetes” fővárosa, — az osztrák—magyar határ lett egyike azoknak a keveseknek az 1918—19. évi határok közül, amelyek mentén

lélektani megnyugvás és kiegyensúlyozódás alakult ki. Az, hogy ilyen, vagy hasonló esetekben a vonatkozó két nemzet kibékül-e egymással, vagy elkeseredett vitákba bonyolódik, nem ott dől el, hogy Poros Falu lakosságának határátlépési igazolvánnyal lehet csak bejutni Dicső Kis Város piacára, hanem azon, hogy az egyik ország fővárosában és iskoláiban ne legyen okuk politikusoknak, történelemtanároknak és iskolás gyermekeknek a nemzet nyelvét beszélő Dicső Kis Város főterén álló nemzeti emlékmű elvesztésén keseregni és a másik ország fővárosában ugyanezeknek ne legyen okuk azon kétségbeesni, hogy az elcsatolt falvak gyermekeit az iskolákban idegen népdalok éneklésére kényszerítik.

Mindez legkevésbé sem akar csúfolódás lenni: ezek az érzelmek éppen olyan tiszteletreméltók, mint azok, melyek a franciákat a chartres-i katedrálishoz, vagy az auvergnei népdalokhoz fűzik és egész gondolatmenetünknek egyik legfőbb célja annak a bemutatása, mennyire ezek a legdöntőbb tényezők e terület háborúságainak. Világért sem akarjuk kétségbevonni annak az oly sok kiváló és nagy tudású szerző által vallott tételnek az igazságát, mely szerint mindeme háborúságokat valójában földesurak, monopolkapitalisták és militaristák hozzák létre: ezt a mély igazságot csupán azzal a tapasztalati ténnyel kívánóok kiegészíteni, hogy Közép- és Keleteurópában ezek a machinációk csakis akkor tudják kifutni a maguk formáját, ha a történelemtanárok és népdalgyűjtők is melléjük állanak: ezek nélkül a monopolkapitalisták és társaik tehetetlenek. Ennek egyik legszebb példája a Habsburgok birodalma, mely a földesurak Eldorádója volt, a monopolkapitalisták öröme és a szoldateszka paradicsoma és mégis megbukott, mert a történelemtanárok és a népdalkutatók ellene foglaltak állást. A gyakran hangoztatott gazdasági, közlekedési és más hasonló szempontok „okos” „gyakorlati” volta merő látszat. Mai méretek mellett ezek az országok így is, úgy is kicsinyek ahhoz, hogy önmagukban megálló földrajzi, gazdasági, stratégiai, közlekedési egységeket alkossanak. Vajjon micsoda katonai jelentősége lehet a mai világháborús méretek mellett annak, hogy két keleteurópai kis ország között a határt stratégiai okokból előre viszem a Kis Dombról a Nagy Hegyre? Annak valószínűsége, hogy ennek a ténynek valaha katonai jelentősége lesz, mondjuk tíz százalék, hogy ez a jelentőség az emberiség jövője szempontjából üdvös lesz, legfeljebb öt százalék. Ezzel szemben annak a bizonyossága, hogy a stratégiai határ okából átcsatolt kisebbség sérelmeiből háborús gyújtóanyag lesz, száz százalék. Az, hogy egyik, vagy másik ország ne szoruljon fabehozatalra, vagy olajbehozatalra, alig éri meg azt, hogy a szomszédjával ezért ne tudjon békességre jutni. Ez áll minden határvonásra, mely bármiféle gyakorlati, racionális indokolással idegen nemzetiségű területeket csatol más országhoz. A határ elsősorban mint a stabilizálódás

eszköze számít és ha a stabilizálódás véletlenül nem racionális tényezőkből alakul ki, akkor sem tragikus, ha a határ önmagában gazdaságilag, vagy földrajzilag abszurdnak mutatkozik is.

Másik ilyen babona, sőt leggyakrabban tudatos elködösítés az az állítás, hogy Európának ezen a részén a lakosság kevertisége miatt nem lehet igazságos határt vonni. Valójában szó sincs arról, hogy mindenütt, ahol néprajzi kevertség van, egyúttal probléma is volna. A nyelvi szigetek, különösen, ha telepítések eredményei, önmagukban nem jelentenek gondot: probléma ott van, ahol a nyelvi sziget mögött történeti birtoklás, vagy történeti igény is áll. Vagyis a kevertség csak ott probléma, ahol a kevert terület feletti vitában a két főszeponct, a történeti (status-quo) és az etnikai szeponct ütközik, vagy fonódik össze s a kevertség a történeti határról a nyelvi határra való átmenetet vagy a történeti és nyelvi igények zavarában való tájékozódást nehezé teszi. Ilyen helyzet pedig egész Közép- és Keleteurópában összesen 2—3 van. Ilyen volt a danzigi korridor esete, ilyen ma mindenekelőtt Erdély kérdése és ilyen az Égei-tenger északi partjáért folyó görög-bolgár vita. Ezzel szemben Közép- és Keleteurópa legkevertebb területén, a Bánátban, a szerbek és a románok aránylag igen könnyen megtalálták a maguk végleges elhatárolódását és a kevertség nem okozott problémát; a másik nagyon kevert területen, Besszarábiában, a határvita alig függött össze a különféle telepítések folytán létrejött kevertséggel.

Nem kevésbé közveszélyes babona az a tétel, hogy ezen a területen részletező gonddal határokat csinálni már csak azért sem érdemes, mert itt a megoldás úgysem a határviták elintézése, hanem valamiféle nemzetfeletti federáció létesítése, amelyen belül az egyes nemzetek közötti határok jelentőségüket veszítik. Nagyon veszélyes ez az elképzelés, mert ezen a vidéken volt már egy nemzetfeletti federáció, a Habsburgok birodalmának formájában és ez éppen azért robbant szét és merítette el ezt az egész területet a kétségbeejtő bizonytalanság hullámaiba, mert nem tudott kielégítő belső elhatárolódásokat létrehozni a benne egyesült nemzetek között. A federáció olyan, mint a házasság: nem szabad elintézetlen problémákkal belemenni, mert az a lényege, hogy új perspektívát s vele rengeteg új problémát ad fel, nem pedig az, hogy bármiféle tisztázatlan kérdés elintézését vele megvárhatjuk. Bármiféle leendő federáció csakis úgy fog működni, ha előbb a határok terén kialakul az a minimális stabilizálódás, amely a federációba egyesülés lélektani előfeltétele. A nemzetek akkor és csak akkor szoktak federációba egyesülni, ha mindegyiküknek van annyi féltékenivalója, hogy a federáció biztonságának szükségét érzik.

E vonatkozásban a Szovjetunió példájának az alkalmazása nem olyan egyszerű, mint azt sokan első pillanatra gondolják. Nagyon érdemes a Szovjetuniótól nemzetiségi türelmet és szervezeti megoldásokat tanulni, de ez nem jelenti azt, hogy Kelet- és Középeurópa problémája lényegében azonos volna a Szovjetunióéval. Kelet- s Középeurópában történetileg kialakult nemzetek állanak egymással szemben, amelyeknek a határai a legújabb időkben folyékonyakká váltak ugyan, de mint nemzeteknek, hosszú múltra visszanyúló történeti egzisztenciájuk van, viszont sors- és jellegbeli azonosságuk mellett is eddigi életükben összefogó történeti élmények és helyzetek nem jöttek létre. A Szovjetunióban valami egészen más történt. Itt adva volt egy történetileg adott birodalom, az orosz birodalom, mely a maga nemzeti kisebbségeit 1917-ig ugyan még nem olvasztotta egybe, mindamelllett az állami egybekovácsolódásnak már hosszú múltra visszanyúló előzményeit jelentette. Ezt a történetileg már meglévő birodalmat egy hatalmas és megrázó történeti eseménysorozat, a szocialista forradalom, majd a nagy honvédő háború, maradéktalanul egyetlen nemzetté forrasztotta össze. Ez az egyetlen nemzet ezek után a benne egyesült nemzetek és nemzettöredékek számára nyugodtan és gond nélkül megadta a teljes nyelvi és politikai autonómiát és még az elszakadás jogát is biztosította nekik, csakúgy, mint a brit birodalom a maga dominiumainak. Valójában azonban, csakúgy, mint a brit birodalom, komolyan nem félt ettől az elszakadástól. Közép- és Keleteurópában, még ha adódnék is a jövőben valami egységesítő és összefogó élmény, vagy ezzel egyenértékű hosszabb lejáratú fejlődés, ez a folyamat — az egész terület aránylag kis volta ellenére is — sokkal erősebb történeti realitásokkal állna szemben, mint amilyenek — egy-két kivétellel — az egykori cári birodalom különféle nemzeti kisebbségei és néptörzsei voltak.

A különféle félrevezető elvi és elméleti szempontok mellett méginkább kártékonyak a határvitákkal kapcsolatos politikai szólamok.

Kártékony babona az a status-quo-ista szólam, hogy jó határ úgy sincs, tehát azt kell stabilizálni, ami éppen van s határkérdések helyett inkább a lelki megbékélés útját kell keresni; s nem kevésbé kártékony az a revizionista szólam, hogy az élet örökös mozgás és változás és a határokat nem lehet örökérvényűen meg rögzíteni. Európa teljesen megérett arra, hogy területi állománya, ha nem is „örökre”, de hosszú időre stabilizálódjék s ez egyúttal Európa egységesedésének és további békéjének is feltétele. Ebben tehát a legnagyobb mértékben „status-quo-isták”-nak kell lennünk. Viszont stabilizálni, pláne gyors ütemben stabilizálni csak észszerű és lélektanilag elfogadható, megszokható határt lehet, ez

pedig Európában csak olyan lehet, mely igazodik a nemzeti egységek lélektanilag és szociológiailag kitapintható határaihoz. Rossz határok mellett reménytelen dolog lélektani megbékélésről beszélni, viszont a jó határt meg kell védeni az „örökös változás” mindenféle dinamikájától.

Nem kevésbé kártékony mellékvágány a határviták elmoralizálása. Ha felismertük azt, hogy a konszolidálás útja ezen a területen egészen egyszerűen az, hogy az államhatárokat hozzá kell igazítani az eltolódott nemzeti határokhoz, akkor rá kell jönnünk arra, hogy itt elsősorban nem erkölcsi igazságtételről, hanem bizonyos tárgyi helyzetek megragadásáról van szó. A leg-sürgősebb tehát az itteni határvitákkal kapcsolatban kikapcsolni azt a moralizáló beállítást, amelyet az itt lakó népek a nemzetközi fórumok színe előtt állandóan felvesznek. A politikailag rosszul álló, háborúvesztes népek morális fegyvertára az igazság hangsúlyozásában áll, amivel kapcsolatban ennek vagy annak a nagyhatalomnak a fenkölt és hagyományos igazságérzetére, az elnyomottak vagy földresujtottak iránt mindenkor tanúsított nagylelkűségére appellálnak és azt kívánják, hogy a békeszerződések megkötésénél semmiféle hatalmi szempont ne érvényesüljön. A politikailag jobban álló, győztes vagy legalább is magukat győztesnek tekintő országok viszont érdekeikre hivatkoznak és számláikat nyújtják be területi követelések formájában. Valójában mind az ú. n. igazság, mind az ú. n. érdem igen szimpla s rosszhiszeműen forgatott csatabárd abban az irányban, hogy egymásközötti vitáikban, melyek lényegükben kizárólag határviták, kedvezőbb pozíciót nyerjenek. A konszolidálódás feladata azonban teljességgel független mindenféle fenkölt igazságosságtól, éppúgy, mint minden hervadhatatlan érdemtől. Objektív feladatról van itt szó, objektív társadalmi és politikai tények felismeréséről és konzekvenciák levonásáról. Nem kétséges, hogy az igazságosságnak, erkölcsi elveknek és érdekeknek a határkérdések megoldásánál megvan a maguk jelentősége, de csupán annyiban, amennyiben ezek az erkölcsi elvek vagy érdekek a stabilizálódás feltételeiben közrejátszanak. Közelebbről: van egy minimális igazságosság, amely nélkül a stabilizálódásra és a lélektani megnyugvásra számítani nem lehet, ezt tehát semmilyen körülmények között nem lehet figyelmen kívül hagyni. Viszont vannak a pillanatnyi történeti és politikai helyzetben számbajövő érdekek, melyeket bizonyos mértékig mindkét fél elismer a rendezés kiindulópontjául. Ennyiben vehetők ezek a tényezők számításba.

A népek ú. n. önrendelkezési jogát is ebben a szellemben kell értékelnünk. Nem az a kérdés, hogy ezt a jogot miből vezessük le és milyen erkölcsi érveléssel indokoljuk, hanem az, hogy alkalmas-e arra, hogy rendet csináljon Közép- és Keleteurópában.

Első pillantásra is látnivaló, hogy ez az elv jó helyen keresi a közép-és keleteurópai zavarok megoldását. Mondottuk már, hogy Közép- és Keleteurópában az egész területi összevisszaság mögött az áll, hogy ezen a területen a nemzetek az egynyelvű emberek összességeivé váltak. Aki tehát ezeket a nemzeteket jól el akarja határolni, annak történeti keretek helyett immár a nyelvi keretekhez kellett igazodnia. Az önrendelkezési jognak tehát ezen a területen az az értelme, illetőleg az lett volna az értelme, hogy rajta keresztül megoldáshoz tudjon jutni az a jellegzetes közép-és keleteurópai helyzet, hogy egy csomó ember történetileg olyan közösségekbe tartozik, melyek nem felelnek meg immár nemzeti hovatartozásának. A népek önrendelkezési joga arra lett volna jó, hogy rajta keresztül az emberek kifejezésre juttathassák nemzeti hovatartozásuknak ezt a megváltozását. Sajnos, 1919-ben a békecsinálók nem voltak képesek arra, hogy elfogadott alapelveket következetesen alkalmazzák és Közép- és Keleteurópa új, érvényes nemzeti térképét századokra lerögzítsék. Ebben része volt politikai erőtlenségüknek, de része volt annak is, hogy Nyugateurópa a történeti határokról a nyelvi határokra való átmenet tipikus közép- és keleteurópai problémáját túlnyomórészt egészen egyszerűen nem értette. Ellenben értette a nemzetek önrendelkezési jogát, amelynek az ő számára nem a határvitákkal kapcsolatban volt értelme, hanem egész nemzeteknek elszakadási, vagy önállósulási akcióival kapcsolatban, amilyenek az Egyesült Államok megalakulása, vagy Belgium elszakadása Németalföldtől, stb. stb. Ugyanilyen alapon örömmel és helyesléssel látták, hogy Keleteurópában egyes, eddig önálló állammal nem bíró, vagy önálló államiságukat elvesztett nemzetek, mint Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia önálló államokká alakulnak. Mikor azonban elkezdődtek ezen a területen a végeláthatatlan határviták és a világon mindenki keresztül-kasul népszavazást kért a legkülönbözőbb szomszédos területekre, akkor a nyugateurópai békeintézők kezdtek megzavarodni. Ők végeredményben a népek önrendelkezési jogát azért hangoztatták, hogy annak alapján egész nemzetek felszabaduljanak, nem pedig azért, hogy minden község vagy város, ahogy éppen eszébe jut, követeljen népszavazást és egyik nemzettől a másikhoz csatlakozzék. Nyugateurópai szemléletben, amely az állami keretek történetileg stabil kialakulására volt alapozva, a szüntelen népszavazás és a velejáró izgalmak egyáltalán nem mutatkoztak a béke szempontjából kívánatos módszereknek. S ez volt az a pont, ahol a nemzetek önrendelkezésének elve nem volt világosan hozzáigazítva ahhoz a konkrét szükséglet-hez, melynek megoldására Közép- és Keleteurópában használni kellett. Minthogy pedig az 1919-es békecsinálóknak ettől függetlenül is terhükre volt s erejükön felül volt az önrendelkezési jog minden vonalon való következetes alkalmazása, örömmel le is

tettek róla. Az elvek eme felrugásának megvolt a maga része a német sérelmi politika s rajta keresztül a hitlerizmus létrejövételében. Ez utóbbi viszont az önrendelkezési elvre pusztán ürügyként hivatkozott egy mániákus hatalmi politika érdekében, amivel azután betetőződött az egész gondolat diszkreditálása. Ma még emlegetni sem nagyon tanácsos, mert kész rá a felelet: túl sokat hallottunk a népek önrendelkezéséről Hitler szájából.

Szegezzük le mindenesetre, hogy a népek önrendelkezési joga nem Müncheni jelent, hanem népszavazást. Kétségtelen azonban, hogy ma ezzel szemben is meg lehetős bizalmatlanság uralkodik. Valóban, ha a népek önrendelkezési joga alatt azt értjük, hogy a népszavazásból valami állandó és tetszés szerint előrángatható nemzetközi jogi intézményt csináljunk, akkor erre csakugyan semmi szükség nincsen. Minden konszolidáció ott kezdődik, amikor kialakul egy olyan állapot, melyben bizonyos alapvető kérdésekben nincs vita. Nemzetközi síkon mindenekelőtt a határok kérdése ilyen. Semmiképpen sem kívánatos tehát, hogy ezt bármikor, bárhol vitássá lehessen tenni. De még valóban meglévő vagy fellépő viták esetén sincs erre mindig szükség: Közép- és Kelet Európában az etnikai, nyelvi határokat a statisztika vagy több egybevetett statisztika alapján rendszerint nagyobb nehézség nélkül meg lehet állapítani. Egyenesen káros népszavazást rendezni pl. olyan területeken, ahol gyérszámú másnyelvű nagybirtokosok befolyásolni tudják a — többnyire elmaradt — lakosság szavazatait, holott a közép- és kelet európai történelmi fejlődés ismeretében nem vitás, hogy a nemzetalakulás folyamata azért itt is a nyelvi hovatartozás alapján dől el. Ebből a szempontból kétes értékűek voltak a sziléziai és keletporoszországi népszavazások, amelyek nyilvánvalóan lengyelnyelvű, de német földesúri és kapitalisztikus nyomás alatt álló területeken nagyszámú német érzelmű tömegeket mutattak ki, holott valószínű, hogy ezeknek csak kis része volt nyelvileg és érzelmileg német, nagyobb része nyelvileg lengyel, érzelmileg pedig még öntudatlan volt. A népszavazás igazi területe nem a nagy, nyelvileg homogén területek megszavaztatása, hanem elsősorban a nyelvterületek határain fekvő és vitássá vált városok megszavaztatása. Ez annál is inkább fontos, mert a történelmi határról a nyelvi határra való átmenet során a legsúlyosabb és a legnehezebben megoldható lélektani probléma éppen a bizonyos területekhez fűződő történelmi érzelmek feloldása, amelyek az esetek 90 százalékában városokhoz, azok lakosságához, emlékeihez és köveihez fűződnek. Ilyen esetben a lélektani megnyugvás szempontjából komoly jelentősége van annak, hogy az illető város lakossága népszavazással határozzon, mert akár a történelmi kapcsolatok ellenére, akár azoknak meg-

felelően üt ki a népszavazás, mindenképpen elősegíti a belenyugvás és lemondás folyamatát.

Ha tehát a népszavazást gyakorlatilag fel akarjuk használni Európa stabilizálására, akkor két dologra kell vigyázni: az egyik az, hogy ne alkalmazzunk népszavazást ott, ahol a nyelvi határok világosak, hanem lehetőleg csak a nyelvi határok egyes kritikus pontjain. Másodszor pedig ne feledjük el, hogy a népszavazás akkor ér valamit, ha a stabilizálódás eszköze, nem pedig a zavar-keltésé; ne használjuk tehát stabil határok vitássá tételére és egyugyanazon helyen semmi körülmények között se lehessen megismételni. A szociológia síkján elismerhetjük, hogy egy megismételt népszavazás kiüthet ellenkezőképpen is, de a nemzetközi jog síkján tartanunk kell azt az axiomát, hogy az egyszer megejtett népszavazásnak irányadónak kell lennie és azt megismételni nem szabad. Ha ebből engedünk, akkor a népszavazás megszűnik a konszolidáció eszköze lenni s ezzel minden értékét elveszti.

Az a felismerés, hogy Közép- és Keleteurópában a nyelvi határok váltak a nemzetek elhatárolóivá, egy új és kihatásaiban igen félelmetes megoldást is felvetett: a népcserék és a kitelepítés megoldását. Ezt a módszert először görög-török viszonylatban próbálták ki, s bár ez a népcseré maga igen rendezetlen, tumultuózus és nem emberséges formában zajlott le, eredményeiben meglepő volt és utánzásra csábított: az évszázadokra visszamenő s évszázadosnak ígérkező török-görög ellenségeskedés alig 10 esztendő alatt megszűnt. A második világháború folyamán azonban Hitler már egészen egyszerűen arra használta fel a népcseré lehetőségeit, hogy egészen távolfekvő területek német lakosságát telepítette le — az őslakosságot kidobva — a német nyelvhatár mentére, egyszerűen a német politikai határ kiterjesztése céljából. Visszahozta a németeket evégből olyan területekről is, ahol azok semmiféle kisebbségi problémát nem okoztak. Azáltal viszont, hogy a német nyelvterület peremén letelepítette őket és az ottani lakosságot kimozdította a helyéből, vagy kiirtotta, szörnyű ellenségesség magvát hintette el. A telepítés ilyen módon, ahelyett, hogy a stabilizálódás forrásává lett volna, a bizonytalanság forrásává lett.

Végzetes következményekkel járna Európa további fejlődésére, ha ennek a hitleri találmánynak az alkalmazása az Egyesült Nemzetek oldaláról válnék állandó gyakorlattá. Azt jelentené ez, hogy megszűnne az az utolsó támpont, amely Európában a határok stabilizálásánál egyáltalán támpont lehet: a lakosság állandósága. A nemzetek többé nem arra várnának, hogy bizonyos területeket megkapjanak, hanem olyan kedvező történeti alkalmakra várnának, amikor lehetséges lesz számukra bármekkora általuk ígé-

nyelt területéről az egész idegennyelvű lakosságot kitelepíteni. Teljesen kizárni a népcseré lehetőségét nem kell, de ha nem akarjuk Európát a hontalan tömegek országútvá tenni, itt az ideje a népcseré módszerével kapcsolatban határozott elvek formájában leszögezni azokat a tanulságokat, melyek egyrészt a török-görög népcseréből, másrészt az azóta lefolyt kitelepítésekből levonhatók. Kiindulópont az, hogy népcserének akkor van helye, amikor bizonyos területeken a néprajzi határt fizikailag nem lehet követni, viszont az ellentétek kiéleződése miatt a történeti állapotot vagy a status-quot sem lehet fenntartani. A leghatározottabban ki kellene ezenfelül mondani azt is, hogy népcseré csakis kölcsönöségi alapon, csakis a nemzetek közösségének határozata alapján és ellenőrzése mellett történhetik s ha egyszer így lefolyt, vissza nem csinálható. Ha ezt nem szögezzük le elég szilárdan, akkor a népcserének amúgy is kétélű fegyvere teljességgel a szerzői ellen fog visszafordulni s az európai konszolidáció eszközéből a legvadabb anarchia kiindulópontjává válik.